

VOORAF

Metamorfosen

Rein Brouwer (eindredacteur ad hoc)

Tijdens de laatste jaarvergadering werd door één van de leden gevraagd aandacht te schenken aan het boek *Metamorfosen* van Erik Borgman. Borgman zou met dit boek een belangrijke theologische analyse hebben gegeven van een aantal maatschappelijke vraagstukken. Voor de redactie van de Nieuwsbrief was dit verzoek aanleiding om een themanummer te wijden aan deze publicatie.

Wij waren niet de eersten en de enigen die dit bedachten. In december 2007 verscheen een themanummer van het blad *Michsjol* met als titel 'De wereld als religieus strijdtoneel. De theologie van Erik Borgman' (www.michsjol.nl). Kort daarvoor (november 2007) vierde de Fontys Hogeschool Theologie Levensbeschouwing veertig jaar katholieke theologie in Amsterdam met een symposium onder de titel 'Theologie in de stad'. Erik Borgman verzorgde daar de hoofdlezing (<http://www.fontys.nl/theologie/artikel.reunie.235375.htm>). En op de voorjaarsconferentie van DISK, Netwerk Urban Mission, LOND (drugs- en straatpastores) en ICB (inloopcentra) op 18 maart zal Borgman naar aanleiding van zijn boek spreken over het belang van een theologische doordenking van diakonie en diakonaat (www.disk-arbeidspastoraat.nl). Kortom, iedereen wil met de man met de witte manen in zee. Blijkbaar heeft hij een snaar weten te beroeren in kerk en theologie. Zijn boek vormt een schuurpaal waar je niet achteloos aan voorbij kunt gaan.

Dat willen wij ook niet in dit themanummer, maar wel vanuit onze specifieke verantwoordelijkheid voor het veld van kerkopbouw. Wij hebben daarom Erik Borgman uitgenodigd om te reflecteren op de betekenis van zijn theologie voor het kerkelijke opbouwwerk. In zijn bijdrage scherpt hij onze blik voor de theologische waarneming: 'Kerkopbouw in de wereld die van God is'. Daarmee daagt hij ons uit niet alleen onze agogische, maar ook onze theologische competentie te blijven ontwikkelen. Aan het einde van zijn betoog nodigt hij de kerkelijke opbouwwerkers uit hem te helpen Gods aanwezigheid in onze wereld op het spoor te komen. Borgman zoekt een manier om onze beroepsgroep in te schakelen om de sporen van God te inventariseren, zoals natuurvrienden vogels tellen.

Kees de Groot geeft in een bespreking van het boek ('Oog voor gestalten van geloof') aan dat hij de praktische handvatten voor kerkopbouw mist in het boek zelf. Hij geeft een eigen aanzet: met een gelovig oog zien waar mensen gemeenschap vormen in de geest van Jezus en de blik niet op voorhand te laten sturen door institutionele kaders. "Zien wat er is dus, vertrouwen dat daar iets goeds uit kan groeien, dát mogelijk helpen maken, en de communicatie bevorderen met andere plekken van kerkwording om sektarisme tegen te gaan."

Vervolgens laten we twee mensen aan het woord die vanuit de praktijk van hun werk aangeven wat de betekenis van Borgmans gedachten zijn. Chris 't Mannetje ('Een veranderende wereld vraagt om andere theologie') laat zien hoe het denken van Borgman een module 'spiritualiteit van het maatschappelijk handelen' van de Fontys Hogeschool Theologie Levensbeschouwing beïnvloed heeft. En Henk Baars ('Metamorfose in 'Vogelaarwijken') kijkt vanuit een 'protestants' perspectief, i.c. Stad en kerk (Stek), een organisatie die in opdracht werkt van de protestantse diakonie in Den Haag, naar de betekenis van Borgmans theologie voor de micropraktijk van buurt en kerk.

Dat protestanten en rooms-katholieken wellicht verschillende ervaringen opdoen bij het lezen van *Metamorfosen*, wordt niet alleen duidelijk uit Baars bijdrage, maar ook uit de impressies van een oecumenische leeskring in Amsterdam Oost. Julia van Rijn, predikante, verhaalt hoe Borgman met zijn boek het oecumenische gesprek over 'hoe te leven?', over 'geloof en kerk als antwoorden op Gods sporen in de geschiedenis', over sacramentaliteit, over 'Gods aanwezigheid en de chaos en de pijn' en over politiek en leiderschap stimuleert. Zij eindigt haar bijdrage met een citaat: "Katholiek is het bewaren van het religieuze bewustzijn

dat mensen met elkaar verbonden zijn vóór hun scheiding door opvattingen en meningen, door cultuur en etniciteit, en – inderdaad – ook door religie” (Borgman 2006, 16). En ze voegt daaraan toe: “Zo’n zin zou ieder mens toch boven zijn bed moeten hangen. Alleen in het

gesprek, debat, zelfs conflict, dat in het teken staat van deze keuze voor gemeenschap en verbondenheid, is toekomst mogelijk.” Met haar nemen we ons dit ter harte. Veel leesplezier!

VAN HET BESTUUR

Een bont gezelschap van mensen

Jan van Diepen

Een bestuursvergadering van het WKO is elke keer weer een bijna toevallig treffen van een bont gezelschap van mensen die liefde hebben voor kerkopbouw. Tegenwoordig heet dat in het managementjargon geloof ik een netwerkorganisatie.

Het verloop van de afgelopen bestuursvergadering is kenmerkend voor het feit, dat het bestuur met zo’n 5 keer vergaderen per jaar over een evenwichtsbalk loopt. Met uitwisselen en brainstormen proberen we de ontwikkelingen in het werk te pakken in studiedagen en themanummers. Maar dat alles is ook kwetsbaar door het gebrek aan mensen en tijd.

Allereerst werd gesproken met de redactie van de Nieuwsbrief die kwam vertellen over het komende nummer en samen werd nagedacht over het thema voor het tweede nummer van 2008. Het vertrek van de eindredacteur is nog niet goed opgevangen en leden van het bestuur zullen voorlopig de redactie helpen waar kan, zodat er toch drie nummers per jaar uit komen. We zijn dus op zoek naar iemand die de redactie kan versterken en eventueel wat eindredactiewerk kan doen. Kijk om je heen.

Daarna kwam Henk de Roest (hoogleraar in Leiden) vertellen over de ontwikkelingen die gaande zijn in de universitaire wereld. Een breed en open gesprek, waarbij veel thema’s en nieuwe initiatieven de revue passeerden. Ik pak er een paar uit: Het boek *Levend Lichaam* wordt tegenwoordig gebruikt als het handboek voor kerkopbouw in de opleidingen en de pastorale stages. Ook raakten we in gesprek over de verschillen en overeenkomsten tussen *Levend Lichaam* en het gedachtegoed van Jan Hendriks. Een ander thema was dat er allerlei initiatieven zijn van evangelisatie en kerkplanting, die interessant kunnen zijn voor gewone parochies en gemeenten die te maken

hebben met krimp en afstoten van gebouwen. Wat doe je als een gebouw uit een wijk verdwijnt? Hierover staan zowel aan katholieke als protestante kant uitgaven op de rol. Naar het idee van Henk verschuiven de thema’s in de literatuur in de afgelopen 20 jaar. In de 70er jaren ging de aandacht uit naar organisatie en strategie, in de 80er en 90er jaren naar identiteit en visieontwikkeling. Nu is er meer aandacht voor spiritualiteit, vernieuwing, verbinding eigen diepere motivering om bij een geloofsgemeenschap te horen. Men zet in op het versterken van de innerlijke motivatie en er lijkt weer meer ruimte te zijn voor het leren over en bespreken van de christelijke identiteit en antwoorden.

In het reguliere vergadergedeelte hebben we gekeken naar de toolkitdagen. Eén bijeenkomst is afgeblazen en de andere drie hadden ongeveer 10 deelnemers. Niet hemelbestormend en er moet gekeken worden naar een eventueel vervolg.

Het leren omgaan met verschillen tussen generaties, culturen en seksen prikkelde een paar bestuursleden zodanig, dat u binnenkort een folder voor een studiedag op 20 mei in de bus zult krijgen.

Het WKO bestaat in 2009 25 jaar en nu al stellen we ons als bestuur de vraag hoe we dat willen vieren en vooral wie er op die dag gevraagd worden om te spreken. Een heikel vraagstuk, maar daar ben je bestuur voor. Toch....

Kerkopbouw in de wereld die van God is

Erik Borgman

Eind 2007 werden de winnende foto's van World Press Photo 2006 tentoongesteld in de Sint Johannes de Doperkerk te Wageningen. De tentoonstelling was door de gemeente naar Wageningen gehaald en de kerk was in eerste instantie slechts de tentoonstellingsruimte. Maar het parochieverband waar de Johannes de Doperkerk onder valt, wilde iets doen met het gegeven dat deze tentoonstelling in hun kerk plaatsvond. Hun jaarthema was 'Gods Naam' en zij vroegen mij naar aanleiding van de foto's iets te zeggen over Gods Naam, te vinden in de wereld.

Niets is wat het lijkt

Toen ik op een regenachtige zondagnmiddag ter voorbereiding op mijn lezing de tentoonstelling ging bekijken, was tegelijkertijd een doopdienst in de kerk aan de gang. Kinderen die werden overgoten met in beginsel angst-aanjagend bedreigend water dat, omdat God tot in deze bedreiging en de daaruit voortvloeiende ondergang present is, de doorgang wordt naar bevrijding: het klopte helemaal met wat ik op de foto's zag. De foto's zetten het dopen middenin de wereld en de foto's gingen temidden van de religieuze afbeeldingen in de kerk een andere taal spreken dan zij doen wanneer zij in een krant of een tijdschrift staan. Het werden hedendaagse ikonen.

De uiteindelijk winnende foto van 2007 (www.worldpressphoto.org/) – er zijn eerste, tweede en derde plaatsen in een tiental categorieën, maar er wordt ook een totale winnaar gekozen – is van de Amerikaanse fotograaf Spencer Platt. Te zien is hoe een groepje rijke en mooie jonge mensen in een open wagen door de puinhopen rijdt die de Israëlische beschietingen in de zomer van 2006 hebben aangericht in de buitenwijken van Beiroet. Er lijkt iets beschuldigends van deze foto uit te gaan. Vijf rijke jongeren in Libanon lijken bezig met *sightseeing* in een geweldadige en voor velen dodelijke wereld. Eén van hen maakt een foto met haar mobiele telefoon. Het wereldleed als vermaak voor de rijken, de fotojournalistiek als leverancier van dat vermaak.

Maar deze foto is niet wat het lijkt. De mooie jonge mensen komen terug van een bruiloft en treffen hun omgeving vernietigd aan. Ze zijn verbijsterd over onze verbijsterende wereld, zoals je als kijker naar de World Press Photo-tentoonstelling verbaasd bent over onze wereld. Stom verbaasd over de verschrik-

kingen die mensen overkomen, maar ook stom verbaasd over de wijze waarop zij weten te overleven en de solidariteit die zij op cruciale momenten aan de dag leggen. Lijden, dood en verrijzenis.

De verrijzenis zag ik op de foto's die de Fransman Denis Darzacq maakte van streetdancers in Parijs. Mannen die overduidelijk een moeizaam leven hebben, maar die in hun dans alles tarten wat hen vasthoudt, inclusief de zwaartekracht. Ze geven vorm aan pure vrijheid die een goddelijke openbaring is. Niet alleen voor de kijker naar de foto's waarop zij staan afgebeeld, maar zo te zien ook voor henzelf.

Momenten van openbaring

Het gaat er in de theologie uiteindelijk om deze momenten van openbaring te zien en ter sprake te brengen. Dat dient geen extern doel, dat is niet goed voor iets anders – het is niet goed voor de samenleving, of voor de menselijke geestelijke gezondheid –, maar daar vragen deze momenten zelf om. Zoals een briljant muziekstuk niet om een buitenmuzikaal doel wordt uitgevoerd, maar wordt uitgevoerd omdat het daar zelf om vraagt. Zoals wij de

waarheid in de wetenschap niet willen achterhalen omdat het ergens toe dient, maar omdat de waarheid zelf ons ertoe verlost naar haar op zoek te gaan. Zo is het met de theologie ook: zij brengt sporen van God ter sprake vanwege deze sporen zelf. Dat wil ook zeggen dat de theologie dus ook niet een kerkelijk doel dient. De theologie is er niet voor de kerk. Maar door erop te wijzen waar Gods presentie zich openbaart, bewijst zij de kerk wel degelijk een belangrijke dienst. Zij wijst plaatsen aan waar omheen kerk kan ontstaan en kan worden opgebouwd, juist om de sporen van God te eren.

In de jaren zestig braken de documenten van het Tweede Vaticaans Concilie met de gedachten dat er eerst een kerk zou zijn die zichzelf min of meer autonoom voortzet, en vervolgens een relatie met de wereld aangaat. God is niet bij de wereld omdat God door de kerk present gesteld wordt, maar God is bij en in de kerk aanwezig omdat God altijd-al bij de wereld is. De momenten en plaatsen waar dit bijzonder aan het licht treedt, noemt het concilie de 'tekenen van de tijd'; die moeten 'in het licht van het evangelie' worden gelezen. Wanneer zij zich door Gods aanwezigheid in deze tekenen bijeen laten roepen tot leerlingen van Christus en de God waarvan deze Jezus het beeld is, laten mensen zich samenroepen tot kerk. Zij vormen dan, nog steeds volgens het concilie, 'als het ware een sacrament' van Gods verbondenheid met de wereld: zij maken deze verbondenheid zichtbaar en zij bevorderen deze verbondenheid.

Hiermee is kerkopbouw niet iets dat een tijdje van belang is, tot de kerk is opgebouwd en zij 'gewoon' bestaat. Het opgebouwd worden, het zichzelf opbouwen wordt de bestaanswijze bij uitstek van de kerk.

God waarnemen

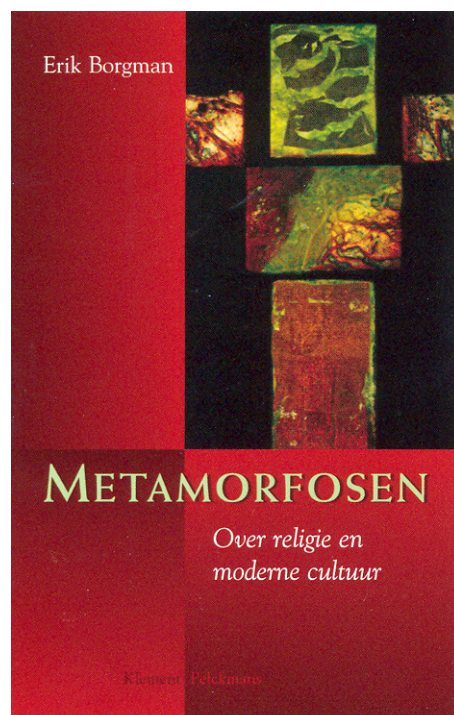
Metamorfosen is geen kerkelijk boek. Het is geen boek ten dienste van of over kerkopbouw. De centrale vraag in *metamorfosen* is waar en hoe God te vinden is in de wereld waarin wij leven. Waar is de voortgaande goddelijke dynamiek waarneembaar, waar wordt de levende kracht van religie gevoeld? Ik meen dat dit de essentiële theologische vraag is. Als deze vraag niet beantwoord wordt, zijn waarachtig kerk-zijn en waarachtige kerkopbouw onmogelijk. Tot mijn niet geringe verbazing wordt aan de vraag waar sporen van God te

vinden zijn en hoe in respons daarop te reageren, in de meeste reflecties op pastoraat en kerkopbouw niet of nauwelijks aandacht besteed.

Als ik er met pastores en kerkelijke opbouwwerkers over spreek, voel ik mij vaak vereerd dat zij mijn artikelen en boeken lezen. Ik mag hen geregeld toespreken over de plaats van Gods openbare aanwezigheid en dat is goed, want het geeft aan dat pastores zelf het belang inzien. Zij ervaren in hun dagelijks werk dat zij met traditionele visies op dit punt vaak weinig opschieten. De religieuze situatie is ingrijpend veranderd en het is van levensbelang daar beter zicht op te krijgen. Zonder te kunnen zeggen waardoor wij aangesproken worden en waartoe we worden geroepen, kunnen we geen kerk zijn en geen kerk opbouwen. Dan bouwen we misschien een spiritueel genootschap op, een vereniging voor religieuze en spirituele levenskunst, maar geen *ekklèsia tou theou*.

Speuren naar God

Metamorfosen ligt er. Het boek geeft aan hoe ik meen dat er, midden in onze hedendaagse cultuur die geacht wordt gesecculariseerd te zijn, sporen zichtbaar worden van de God die de traditie probeert ter sprake te brengen. Ik hoop dat kerkelijke opbouwwerkers iets aan het boek hebben bij het identificeren van God.

Tussen haakjes, en naar aanleiding van een veel gestelde vraag en een veelgemaakte tegenwerping: het is bij het aanwijzen van deze sporen geen probleem dat lang niet alle betrokkenen in bepaalde situaties of bij bepaalde gebeurtenissen deze situaties of gebeurtenissen zelf religieus benoemen. Het feit dat de Egyptische farao in de bijbel een rol krijgt toegewezen in Gods plan met zijn volk en via dit volk met de wereld, betekent niet dat farao zelf desgevraagd zijn rol zal hebben beschreven in religieuze termen, i.c. verwijzend naar de God die zich aan Mozes in de brandende doornstruik geopenbaard heeft. Toen het Tweede Vaticaans Concilie met hernieuwde scherpte formuleerde dat de wereld van God is, haalde het een fundamentele overtuiging uit de christelijke traditie naar boven. Als de wereld van God is, is zij dat onafhankelijk van de vraag of dit wordt ingezien en Gods betrokkenheid bij mensen ontstaat niet doordat mensen in deze betrokkenheid geloven. Het is andersom, mensen geloven in deze betrokkenheid, omdat zij ervaren dat deze betrokkenheid er is en omdat het deze betrokkenheid is die doet leven.

De theologie heeft de pretentie dat het leven met een verwijzing naar God en Gods openbaring inzichtelijker is dan zonder een dergelijke verwijzing

Geloof is uiteraard geen wetenschap. Toch lijkt de opvatting dat alleen het leven van gelovigen in termen van God en Gods presentie mag worden geïnterpreteerd, op de gedachte dat ziekte alleen voor iemand die in de biologie gelooft veroorzaakt wordt door virussen. De theologie heeft de pretentie – en moet volgens mij aan deze pretentie vasthouden – dat het leven met een verwijzing naar God en Gods openbaring inzichtelijker is dan zonder een dergelijke verwijzing. Ik weet dat het een weerbarstig punt is, maar het is een vooronderstelling van alles wat ik in *Metamorfosen* zeg: theologie en geloof zijn allereerst vormen van kennis van en inzicht in de werkelijkheid; pas in tweede instantie hebben ze existentiële betekenis. Theologie en geloof zijn geen expressies van een subjectieve overtuiging die door mensen worden overgenomen omdat ze existentiële waarde hebben. Pastores en

kerkelijke opbouwwerkers zijn daarom in mijn visie niet allereerst coaches die mensen deze existentiële houding kunnen aanleren en ze daarin kunnen bestendigen. Als het goed is weten pastores en kerkelijke opbouwwerkers op overtuigende, en aanstekelijke wijze te zeggen waar en hoe God zich manifesteert in onze tijd. Vervolgens verstaan zij de kunst mensen rondom deze plaatsen te verzamelen, omdat deze God heil en bevrijding brengt.

Kwartiermaken

Pastores en kerkelijke opbouwwerkers zouden zichzelf opnieuw moeten verstaan als theologen. Het is hun taak een gemeenschap op te bouwen op basis van God die zich lokaliseert, die zich op een bepaalde plaats en in een bepaalde zin geopenbaard heeft en nog altijd openbaart. Hierbij is het de taak van ons, vaktheologen, modellen te ontwikkelen die hen en anderen helpen de tekenen van de tijd te ontwaren. Maar er is, zo denk ik de laatste tijd geregeld, misschien toch nog iets meer nodig. Het is misschien nodig om opbouwwerkers en pastores nadrukkelijk tot onderzoekers te maken. Onderzoekers naar de tekenen van de tijd, onderzoekers naar sporen van God, onderzoekers naar de tekenen van Gods betrokkenheid bij de wereld. Hiermee boort de theologie een nieuwe bron van kennis aan, maar biedt zij tegelijkertijd pastores en opbouwwerkers een alternatieve identiteit aan. Een identiteit waarin zij niet langer verschijnen als de in-standhouders van een nog steeds dramatisch krimpende institutie, maar als verspieters in een land van de toekomst waarin sommigen al bezig zijn kwartier te maken. Met meer en met minder succes, maar niettemin maken zij de toekomstige situatie alvast bewoonbaar.

Theologische analyse

Veertig jaar geleden, in 1967, publiceerde Edward Schillebeeckx in *Kosmos en Oecumene* een artikel onder de weinig opwindende titel: 'Pastoraal concilie: óók theologisch beluisteren van Nederlandse situatie'. Het artikel was in eerste instantie bedoeld als waarschuwing. Het Pastoraal Concilie van de Nederlandse Kerkprovincie, dat de oogst van het Tweede Vaticaans Concilie voor de katholieke kerk in Nederland moest formuleren, mocht niet blijven staan bij een aanpassing van het kerkelijk leven op basis van sociologische en psychologische analyses van de actuele situatie. Schillebeeckx had alle

oog voor het belang van deze disciplines – hij schreef: “De theologische doorlichting [van de situatie] faalt als theologie wanneer zij de psychologische en sociologische inzichten niet zou incalculeren” –, maar hij vond dat deze vakken de theologie niet konden vervangen. Met – belangrijke discussie in die tijd – het psychologische verhaal over het celibaat was niet alles gezegd en met de sociologische analyse van leiderschap en hiërarchie weten we nog niet hoe het kerkelijk ambt van de toekomst eruit zou kunnen zien.

*Overal komen ‘tekenen van de tijd’
aan het licht waarin Gods
verlossende nabijheid zich als bron,
dragende grond en doel van ons
bestaan openbaart*

Schillebeeckx pleitte daarom voor een ‘fundamenteel document’ over de Nederlandse situatie in theologisch perspectief: wat is er aan de hand met geloof en religie, wat is er zichtbaar in kerk en andere religieuze organisaties en wat zegt dat allemaal over God zoals deze in de christelijke traditie ter sprake komt? Zijn er nieuwe plaatsen en nieuwe manieren waar God en de menselijke gerichtheid op God gestalte krijgen? Dat fundamentele document is er nooit gekomen en de uitkomsten van het Pastoraal Concilie waren de pragmatische compromissen die Schillebeeckx vreesde. Ik denk dat wij daar de afgelopen decennia in ieder geval in de katholieke kerk zeer onder hebben geleden – en ook in de protestantse kerken was en is er niets dat de functie kan vervullen die Schillebeeckx voor het beoogde fundamentele document zag.

Teken van de tijd

Ik zou in zekere zin willen proberen het werken aan een fundamentele theologische analyse van de religieuze situatie weer op te nemen. Niet door een tekst te schrijven, maar door pastores, kerkelijke opbouwwerkers en misschien ook nog religieuze vormingswerkers en docenten godsdienst en levensbeschouwing bij elkaar te brengen. Overal komen ‘tekenen van de tijd’ aan het licht waarin Gods verlossende nabijheid zich als bron, dragende grond en doel van ons bestaan openbaart. Overal nemen werkers van allerlei slag deze tekenen van de tijd ook waar en reageren erop - proberen dat op hun manier in ieder geval. Ik zou deze waarnemingen willen inventariseren, vanuit de traditie willen verhelderen en toetsen, en met andere waarnemingen willen confronteren en verbinden. Teneinde op het spoor te komen van Gods aanwezigheid in onze, hedendaagse wereld. Ik stel mij hierbij een netwerk van werkers voor die in dit kader onderzoek doen - zoals natuurbeschermingsorganisaties soms velen inschakelen om een bepaalde vogelsoort te tellen en zoals huisartsen geregeld worden gevraagd mee te werken aan grootschalige onderzoeken. De *bottleneck* hierbij is het vinden van een organisatievorm die in staat is veel mensen in te schakelen, van hen relatief weinig relatief eenvoudige dingen vraagt te noteren of te registreren en de resultaten efficiënt en accuraat kan doorgeven. Zelf heb ik nog maar weinig idee over hoe dit zou kunnen. Ik hoop dat het voorleggen van de vraag naar een dergelijke organisatievorm aan de lezers van een nieuwsbrief van het Werkverband Kerkelijk Opbouwwerk niet tevergeefs is.

Curriculum vitae

Sinds 1 november 2007 werkt professor dr Erik Borgman (1957) als hoogleraar Theologie van de religie, in het bijzonder van het christendom, aan de Universiteit van Tilburg. In zijn onderzoek legt hij het accent op de publieke betekenis van religieuze overtuigingen en op de religieuze betekenis van de publieke sfeer. Op vrijdag 29 februari jongstleden hield hij zijn inaugurele rede, met als titel ‘...want de plaats waarop je staat is heilige grond: God als onderzoeksprogramma’. Onlangs verscheen een uitgewerkte versie van deze rede onder dezelfde titel bij uitgeverij Boom te Amsterdam. (isbn: 97890 8506 567 8, 127 blz., E14,50.)

Borgman studeerde in 1984 cum laude af in de theologie aan de Katholieke Universiteit

Nijmegen en promoveerde daar in 1990, eveneens cum laude, op de dissertatie ‘Sporen van

de bevrijdende God: Universitaire theologie in aansluiting op Latijns-Amerikaanse bevrijdingstheologie, zwarte theologie en feministische theologie’.

Van 1989 tot 2004 was hij als theoloog en onderzoeker in dienst van de Nederlandse dominicanen. Sinds 2000 was hij verbonden aan het interdisciplinaire Heyendaal Instituut voor theologie, wetenschappen en cultuur van de Radboud Universiteit Nijmegen, vanaf 2004 als directeur. Sinds januari 2007 was hij tevens hoogleraar Religie en hedendaagse cultuur, in het bijzonder de hedendaagse wetenschappen aan de Faculteit der Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit. Borgman is voor-

zitter van de redactie van *Tijdschrift voor Theologie*, lid van de kernredactie van het internationale tijdschrift *Concilium* en voorzitter van de International Society for Religion, Literature and Culture. Hij is de biograaf van Edward Schillebeeckx (*Edward Schillebeeckx: een theoloog in zijn geschiedenis* (1999) en publiceerde over religie, theologie en moderne cultuur, onder meer *Alexamenos aanbidt zijn God* (1994) en *Metamorfosen* (2006). Hij is één van de auteurs van het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid over ‘Geloven in het publieke domein’ (2006). Erik Borgman is gehuwd, vader van twee dochters en geproft lekendominicaan.

ARTIKEL

Oog voor gestalten van geloof

Kees de Groot

In 1994 kwam van Erik Borgman de bundel *Alexamenos aanbidt zijn God* (*Theologische essays voor sceptische lezers*, Zoetermeer 1994) uit. Deze essays, maar meer nog de erin uitgedragen opvatting dat theologie zo bedreven moet worden, als essayistische theologie, tastend en persoonlijk, hebben mij zeer geïnspireerd. In navolging hiervan besloot ik mijn doctoraalscriptie systematische theologie ook zo samen te stellen: drie samenhangende essays als proeve van geloofsverantwoording.

Met ‘Metamorfosen’ heeft Erik Borgman een tweede bundel afgeleverd, die echter uitdrukkelijker als boek wordt gepresenteerd (*Metamorfosen. Over religie en moderne cultuur*, Kampen 2006). Die poging vind ik minder geslaagd, maar ik werd opnieuw aangesproken door de bijzondere en tegelijk zeer traditionele invalshoek van de auteur. Borgman zoekt naar de sporen die God in deze wereld trekt. Hij durft het aan om vanuit een religieuze traditie te spreken over zaken die in de wereld spelen: politiek messianisme, Europese eenwording en islam. ‘Katholiek met Joodse hersens’ noemt hij de geest die het boek zou moeten bezielen. Vanuit de traditie van de katholieke cultuurtheologie (E. Schillebeeckx, M.-D. Chenu) beziet hij de onderlinge afhankelijkheid die er is, en zoekt in de wijze waarop mensen daar mee omgaan naar tekenen van Gods komende heil. De ‘Joodse hersenen’ duiden op de hartstocht voor de waarheid en de voorliefde voor een goed debat (wellicht tegenover de katholieke neiging om meningsverschillen met de mantel der liefde te bedekken). Zoals een goed katholiek intellectueel betaamt, beziet hij de wereld niet

slechts als van God los en onvolkomen, maar ook als vindplaats van God en van het goede leven. In boeken en films, in New Age en Pim Fortuyn, heeft Borgman oog voor het heilige, voor het verlangen naar heelheid, voor messianisme. Hij stelt deze in het scherpe licht van een kritische theologie, die enerzijds waardeert wat er al is, en anderzijds contrasteert met een religieuze benadering die weet dat we leven uit de hoop, zonder nu al ooit het heil of de waarheid te bezitten.

Wie zich wil inspannen voor de voortgang van geloofsgemeenschappen waarin dit geloof in de altijd *komende* aanwezigheid van God wordt geleerd en gevierd vraagt zich natuurlijk af: hoe kan deze visie ook anderen inspireren? Hoe kan zo’n fijnzinnige cultuurtheologie van nut zijn voor gewone gelovigen? Wat betekent dit voor het werken aan de opbouw van kerk?

In het spoor van God

Het zal duidelijk zijn dat dit boek geen praktische handvatten biedt voor het werken aan kerkopbouw. Wel draagt het een scherpe

overtuiging uit van waar het in het christelijk geloof om gaat, waarbij een grote openheid naar de wereld is geïmpliceerd. Eén essay ('De erosie van de hiërarchie en de verbinding met het heilig begin') handelt expliciet over de organisatie van kerk-zijn. Hierin betoogt de auteur dat het tegenwoordig uit den boze is om kerkelijk gezag te funderen in een vaststaande heilige oorsprong. Hiërarchie kan zich niet beroepen op een historisch verkregen autoriteit; het gezag van bijvoorbeeld een bisschop dient eruit te blijken dat hij de kerk, die altijd weer in zichzelf gekeerd dreigt te worden, opent voor haar roeping en zo God en zijn Gezalfde representeert.

In dit spoor zou ik de volgende aanzet geven tot kerkopbouw langs deze lijnen. De aller-eerste les is om met een gelovig oog te zien waar mensen al gemeenschap vormen in de geest van de God die Jezus verkondigde. (En de blik niet op voorhand laten sturen door institutionele kaders.) Een geloofsgemeenschap in deze geest zal zich proberen te blijven verstaan met haar omgeving, luisteren naar wat daar speelt, en hierbinnen een evangelisch geluid laten klinken. Haar identiteit zal sterk ontwikkeld zijn en tegelijk open, omdat het nu juist tot de christelijke overtuiging hoort dat God altijd groter is dan onze categorieën. De organisatiestructuur en de middelen van deze gemeenschap zullen telkens afgestemd worden op de roeping van de gemeenschap, en de leiding van deze gemeenschap zal werkelijk dienstbaar zijn en dit woord niet slechts hanteren als camouflage voor een houding die veronderstelt dat het heilige tot haar beschikking staat.

Gelovig duiden van de werkelijkheid

Zien wat er is dus, vertrouwen dat daar iets goeds uit kan groeien, dát mogelijk helpen maken, en de communicatie bevorderen met andere plekken van kerkwording om sektarisme tegen te gaan. Een dergelijke sympathiserende, maar kritische houding ten aanzien van wat ik zelf fluïde vormen van

kerk-zijn heb genoemd, verdraagt zich wellicht wat moeilijk met de planmatige, methodische aanpak die het moderne opbouwwerk altijd heeft voorgestaan. Anderzijds sluit ze waarschijnlijk wel goed aan bij de feitelijk wat minder systematische praktijk, waarin inspireren, faciliteren en aanzetten tot communicatie altijd belangrijke elementen zijn.

De welwillende 'katholieke' aandacht voor wat er is aan naastenliefde en religieuze verlangens dient inderdaad gepaard te gaan met het cultiveren van een lerende houding

Het is de kunst om vanuit deze benadering met overtuiging praktisch te opereren, en niet te verzanden in een quasi-progressieve onverschilligheid ten aanzien van wat er zoal geleerd, gevierd en geloofd wordt. De welwillende 'katholieke' aandacht voor wat er is aan naastenliefde en religieuze verlangens dient inderdaad gepaard te gaan met het cultiveren van een lerende houding. Nu ligt er een doorwrocht theologisch werk voor fijnproevers. Maar het is vervolgens ook van belang dat (jonge) mensen zelf hun werkelijkheid gelovig leren duiden, en dat kan alleen wanneer zij bekend worden gemaakt met de bijbelse verhalen van hoop temidden van gebrokenheid, van geloven tegen de klippen op. Er dient geleerd te worden, want de 'vanzelfsprekende' religieuze socialisatie die nodig is om met deze ogen te leren kijken, vindt bijna niet meer plaats. Inwijding in het geloof is dus nodig, omdat we anders niet goed kunnen zien. En dat leren dient wel georganiseerd te worden. Dat gebeurt ook her en der: in parochies en gemeenten, gezinnen en kringen, bedrijven, politieke partijen en verenigingen. Deze plekken dienen gewaardeerd en gekoesterd te worden.

Een veranderende wereld vraagt om andere theologie

Hans Jonker en Chris 't Mannetje

In het masterprogramma van de Fontys Hogeschool Theologie Levensbeschouwing staat in het tweede jaar een collegereeks van zeven bijeenkomsten geprogrammeerd *spiritualiteit van het maatschappelijk handelen*, in meer kerkelijke taal 'de spiritualiteit van de diaconie'. Deze reeks staat naast een training 'spiritualiteit van het beroep' waarin de spiritualiteit van de docent godsdienst/levensbeschouwing en voor de toekomstig pastoraal werkster de spiritualiteit van de catechese aan bod komt. Bij de 'spiritualiteit van het maatschappelijk handelen' wordt aan de hand van de zeven werken van barmhartigheid en met behulp van het boek *Metamorfosen. Over religie en moderne cultuur* van Erik Borgman, gezocht naar de kernconcepten voor een hedendaagse maatschappelijke spiritualiteit waarin bijbelse bronnen, kerkelijk spreken en moderne theologie met elkaar verbonden zijn.

Metamorfosen en werken van barmhartigheid

Voorafgaand aan de colleges leest de student de brief van de Nederlandse bisschoppen over de missie in de 21e eeuw *Getuigen van de hoop die in ons leeft* (rkkerk.nl 4(2006) 298-319). Hij schrijft een korte reflectie naar aanleiding van de genoemde bisschoppelijke brief met daarin een antwoord op de volgende vragen: wat spreekt mij het meeste aan in de brief? waar zie ik mogelijkheden om zelf concreet mee aan het werk te gaan in het pastoraat? met welk inzicht of welk idee in de brief heb ik het meeste moeite en waarom? De antwoorden op deze vragen worden in de eerste bijeenkomst uitgewisseld en kort besproken. In ieder van de zeven bijeenkomsten vormt een van de 'zeven werken van barmhartigheid' (Ton van den Ende (red.) *Zeven werken van barmhartigheid. Diaconaal werkboek*, Diocesaan Pastoraal Centrum van het bisdom, Rotterdam 1999) het startpunt en komt vervolgens steeds een hoofdstuk uit *Metamorfosen aan bod*. Tussen de werken van barmhartigheid en een aantal hoofdstukken van Borgman blijken wonderbaarlijke linken mogelijk. Borgman daagt ons uit om niet alleen over religie na te denken maar om in de hedendaagse cultuur religieus te denken. Met de werken van barmhartigheid worden aspecten van noodzakelijke dienst en zorg in de samenleving zichtbaar gemaakt.

Diaconie zichtbaar maken

Het eerste college start bij het thema 'de hongerigen te eten geven' en de tekst van Job 24,1-12. Daarmee wordt het belang voor theologie en diaconie uiteengezet van leren zien, van luisteren naar verhalen en het organiseren van plaatsen waar verhalen verteld

kunnen worden (bijvoorbeeld vasten/sobere maaltijden), van concrete ontmoeting, van herstellen van relatie en van perspectiefwisseling. De drieslag zien — oordelen — handelen en de drieslag zorg — strijd — solidariteit verbinden we met de spiritualiteit van de diaconie. We verhelderen de marginale zichtbaarheid van veel diaconie en van veel maatschappelijke nood. Theologie zetten we inleidend neer "als poging midden in de wereld waarin we leven te achterhalen wat, in het spoor van Jezus van Nazaret als de Christus van God, gezegd en gedaan kan en moet worden." (Borgman 2006, 20)

Het tweede college met als thema 'dorstigen te drinken geven' en als starttekst Matteüs 10,4-42, belicht de veranderingen in de rol van religie, godsdienst, geloven en veranderingen in de invulling van diaconie. We bespreken de theologische aanpak van Erik Borgman aan de hand van de eerste twee hoofdstukken. De gedaanteverandering van de religie in onze cultuur vraagt volgens Borgman een geheel nieuw paradigma van theologiseren. De denkrichting van Borgman start fundamenteel bij de hedendaagse religieuze werkelijkheid en niet bij van te voren opgestelde definities. Religie is een basis element van cultuur. Borgman zoekt van daaruit naar een theologische visie op de actuele leefsituatie waarin religie een andere plaats kreeg. 'Dorstigen te drinken geven' vraagt dan of de 'dorstigen' en 'het te drinken geven' ook theologisch anders gezien moet worden dan voorheen. Een enkel zorgende houding vanuit een vooropgestelde theologische opvatting lijkt in de lijn van Borgman niet meer onze theologische opdracht te zijn.

Spirituele basishouding

Na die eerste twee colleges gaan studenten zelf aan de slag met een werk van barmhartigheid en met één van de hoofdstukken: 'Religie als gaan in het spoor van de Trickster' gekoppeld aan naakten kleden; 'Het heden in de ruimte van wat komt' gecombineerd met doden begraven; 'Leven van de gemeenschap buiten ons bereik' met de vreemdeling opnemen; 'Het religieus gehalte van hedendaags Europa' met de zieken bezoeken; 'De christelijke traditie als herinnering aan Gods kenotische nabijheid' met gevangenen bezoeken. De studenten halen er veel eigen ervaringen bij uit hun werk als vrijwilligster en uit hun stage, en struinen op heel inventieve wijze het internet af. De week van de diaconie in het aartsbisdom Utrecht, opvang van vreemdelingen, de WMO, de Franciscaanse beweging, het justitie pastoraat, ze komen op soms indrukwekkende wijze en vanuit heel gedifferentieerde perspectieven langs.

De studenten werken opmerkelijk hard aan hun voorbereidingen op dit college. Het (behoorlijk forse) boek van Borgman heeft ze meteen getroffen. Vooral omdat hij de wereld positief neerzet: "we komen op het spoor van wat godsdienst in onze samenleving voorstelt" en "ik kan religie zo aanreiken aan anderen, als mogelijkheid". Heel wat ogen worden geopend en eigen (voorlopige) visies ter discussie gesteld. De studenten zijn heel blij met alle verbanden die worden gelegd tussen eigen betrokkenheid en diaconie en met de ervaring dat hun eigen spiritualiteit wordt gevoed door het naar buiten richten, naar de samenleving: "de hele zaak kantelt, van macht naar lotsverbondenheid en kwetsbaarheid." Borgmans boek wordt steeds weer anders gelezen.

Als docentbegeleiders kunnen we vaststellen: er wordt echt getheologiseerd, theologisch nagedacht over onze cultuur, over maatschappelijke verschijnselen. De fundamenten van een spirituele basishouding voor missionair pastoraat worden gelegd of versterkt. Veel interessante gesprekken ontstaan door de vraag van Borgman hoe religie te verwoorden als eerst de identiteit en intentionaliteit van allereerste maatschappelijke omzwervingen ten volle bewust gemaakt wordt, met als doel de daardoor 'uitgelokte belijdenissen' te gaan verwoorden. Deze reeks beleven studenten naar hun zeggen als passend in de reeks systematische-theologiecolleges van de eerste

vijf jaar die een nieuw perspectief bieden op eigen geloven.

In deze tijden van maatschappelijke veranderingen en bijgevolg ook kerkelijke veranderingen vragen diverse bisdommen om missionair kerk zijn of worden

Waarom Borgman?

In deze tijden van maatschappelijke veranderingen en bijgevolg ook kerkelijke veranderingen vragen diverse bisdommen om missionair kerk zijn of worden. Zijn het de energievretende reorganisaties of is het weerstand of onvermogen de reden, dat een aantal pastores nauwelijks toekomt aan, zich onmachtig voelt om missionair pastoraat uit te proberen? Voor ons als opleiders een uitdaging om aan de voorwaarden voor een missionair pastorale houding bij onze studenten te werken.

We gaan daarvoor eerst buiten de theologie te rade. We kennen de reflectielagen van het 'uimodel' dat Bram Lagerwerf en Fred Korthagen gebruiken (*Een leraar van klasse. Een goede docent worden en blijven*, Soest 2006, 253) en dat van buiten naar binnen onderscheidt: omgeving, gedrag, bekwaamheden, overtuigingen, identiteit en betrokkenheid. De hiërarchie van logische niveaus van Robert Dilts brengt ons via de lagen van omgeving, gedrag, vermogen, overtuigingen, identiteit en missie uiteindelijk bij de spiritualiteit: bij vragen als "waar ben ik mee verbonden?" en "waar ben ik een onderdeel van?" Als wij de tijden zijn, dan zijn we dus ook zelf onderdeel van cultuur en maatschappij. Als onze God zich laat kennen als een God van onze geschiedenis, dan zullen we dus theologisch moeten nadenken over die kernvragen en God op het spoor moeten komen zoals Hij zich kennen laat in onze cultuur, in onze maatschappij. De uitdaging voor de theologie is om een analyse te maken van en interpretaties te geven aan de hele verscheidenheid van culturele en maatschappelijke verschijnselen die we om ons heen zien en waar we zelf deel van uit maken. Onze situatie serieus nemen als openbarend om de 'orde' die erin te ontdekken valt te expliciteren. En precies dat is het wat Borgman doet in zijn boek *Metamorfozen*.

Vanuit onze fundamentele lotsverbondenheid theologiseren, dus de vakdiscipline bij uitstek van onze opleiding, de 'theologie', verbinden met de kern van betrokkenheid of spiritualiteit waaruit zich ontwikkelen en waarmee verbonden zijn onze missie, onze overtuigingen, onze capaciteiten en uiteindelijk ons gedrag. Borgman reikt daarmee een fundamentele kern aan voor pastoraal functioneren in deze en de komende tijd.

Theologie in de stad

Op het recente symposium "*Theologie in de stad – theologie van de stad*" (Amsterdam, 9 november 2007) hield Borgman het hoofdreferaat. In 'zijn' workshop naar aanleiding van de inleiding werd de link gelegd tussen zijn theologische invalshoek en de betekenis voor het professionele pastoraat van de presentietheorie van zijn collega Andries Baart. Een boeiende uitdaging om in onderzoek en opleidingen hun beider inbreng in relatie tot elkaar verder te verkennen. Ons valt op dat in heel wat scripties van studenten die presentietheorie van Baart, met zijn geduldige en aandachtige aanwezigheid, wordt belicht in zijn betekenis voor het pastoraat van deze tijd. Het behoort tot de taak van pastores in deze tijd om ook te publiceren, om hun reflecties over maatschappelijke en culturele ontwikkelingen theologisch te doordenken, te analyseren en te duiden: vanuit een aandachtige beschouwing van de cultuur zelf waarin wij leven.

Met het intreden van de hbo-master hebben we op de Fontys Hogeschool Theologie Levensbeschouwing in het programma veel ruimte gemaakt voor onderzoekshouding en vaardigheden. Borgmans theologische houding om de

ARTIKEL

cultuur en maatschappij te doordenken op zijn sporen van God en religie en dit te combineren met de presentietheoretische uitgangspunten en competenties van Baart zou onze studenten moeten toerusten voor een nieuwe functie-uitoefening in een maatschappij die ontkerkelijk is. Vanuit een dergelijke onderzoekende houding gaan we dan op zoek naar de mogelijke basis voor werkelijke antwoorden, bijvoorbeeld op de multireligieuze situatie in zieken- en verpleeghuizen, in scholen, maar ook in onze eigen omgeving, in onze eigen (geloofs)geschiedenis. Het college *spiritualiteit van het maatschappelijk handelen* probeert een kernachtige basis te leggen in het tweede masterjaar om het studenten mogelijk te maken om van binnenuit de zin in te zien en aan te voelen van het doen van praktijkrelevant onderzoek in hun derde en laatste master jaar.

Reflexieve en inspirerende studenten

In relatie tot de eindcompetenties van de opleiding kan de student reflecteren op het menszijn in spiritueel perspectief en op de sociale leer van de kerk en de ontwikkeling van geloofsleven en theologie in de moderne tijd. Zij kan zelfstandig en authentiek theologische concepten ontwikkelen en funderen, en deze toepassen in beroepssituaties. De student heeft persoonlijke en professionele aandacht en zorg voor maatschappelijke problemen en vooral voor de mensen en gemeenschappen die daarin het slachtoffer zijn. De student weet ook liturgisch inspirerend vorm te geven aan de achtergronden van het gelovig en kerkelijk maatschappelijk handelen. De student heeft zicht op de positie van de kerk in de samenleving en reflecteert adequaat op hoe deze positie doorwerkt in haar eigen identiteit, haar geloofspraktijk en haar pastoraal handelen. De student is zich bewust van zijn eigen spiritualiteit in relatie tot de beroepspraktijk in het spanningsveld van kerk en maatschappij en kan deze onderhouden en verder ontwikkelen. Aan het einde van de reeks bijeenkomsten schrijft de student een theologisch verantwoord artikel voor de plaatselijke krant of een lokaal advertentieblad, of hij verzorgt een inleiding voor een open parochieavond waarin hij laat zien op verstaanbare wijze te kunnen reflecteren op en communiceren over wat zich aan religieuze betekenis in de cultuur aandient.

Metamorfose in 'Vogelaarwijken'

Henk Baars

Het is vrijwel onmogelijk om het boek *Metamorfosen* van Erik Borgman in een keer te bevatten. Het is erg rijk, compact en niet gemakkelijk geschreven. Dat hoeft ook helemaal niet. Het geeft de lezer genoeg stof tot kauwen en herkauwen. Ik doe dat al geruime tijd in een lees- en spiritualiteitskring. De inhoud roepen zoveel op dat we sommige hoofdstukken wel twee keer aan de orde stellen.

Natuurlijk probeer ik dikwijls deze inhoud te toetsen aan de realiteit van het werk van Stek (voor Stad en Kerk), een middelgrote protestantse organisatie in Den Haag die in opdracht werkt van de Protestantse Diakonie, haar grootste opdrachtgever, van de gemeente Den Haag in het kader van het Maatschappelijk Activeringswerk en van vele wijkgemeenten verbonden in de gemeenschap van de Protestantse Kerk van Den Haag en omgeving. Dit werk beslaat een veelheid aan activiteiten, van buurthuiswerk gericht op kwetsbare doelgroepen in 'Vogelaarwijken', tot jeugd en jongerenwerk, vluchtelingenopvang, financiële hulpverlening aan mensen in nood, straatpastoraat, hulp aan illegalen en het ondersteunen van de wijkgemeenten in het opbouwwerk.

Té katholiek

De vraag is wat ik dan eigenlijk toets. Kort en goed toets ik onder andere die ervaringen die identiteit aan de orde stellen in wat voor vorm dan ook. Daarnaast probeer ik de toch wel academische inzichten te vertalen naar werkelijkheden die begrijpbaar zouden kunnen zijn voor de Schilderswijkers en Transvalers. Dat valt mij niet mee. Eigenlijk is het boek ook niet echt in discussie met de wijk en de buurt.

Voor protestanten lijkt mij dit boek dan ook te katholiek

Het is eerder, een overigens waardevolle bewerking van wat God vermoedenderwijs nog veel meer overhoop haalt dan wij kunnen bedenken of in de gaten hebben. Maar als literatuur, politiek en christelijk geloof de culturele pijlers van zijn boek vormen is dat ten opzichte van een deel van de doelgroep waar Stek mee werkt meteen een probleem. De kwetsbare doelgroep in de 'Vogelaarwijken' is niet met de literatuur bezig die wordt aangehaald in Borgmans boek; ze is dikwijls apolitiek en in toenemende mate niet-christelijk.

Aan de andere kant is het boek echter een groot pleidooi om je met van alles en nog wat opnieuw te gaan bemoeien.

Borgman lijkt wel een nieuwe legitimering te vinden om dat voluit weer te gaan doen, net nu de christenen voor een deel uit de machtsposities zijn verdwenen. In die zin is het een poging om de situatie die je aantreft in wijk, buurt en wereld op z'n merites te bepalen, te analyseren en te bekloppen en diezelfde situatie te ondervinden als een religieuze situatie. Daar schuilt wel een probleem. Want wie ervaart zijn *Sitz im Leben* als een religieuze situatie? Misschien is dat niet eens nodig, maar je vraagt je wel af wat je dan op je programma hebt staan. Als, karikaturaal gezegd, alles religieus is kun je ook het gevoel hebben dat alles vanzelf wel goed komt. Rekenend op krachten die zichzelf bij de hand nemen en die alles achten als goed geschapen en in zichzelf juist. Voor protestanten lijkt mij dit boek dan ook te katholiek. Zo nu en dan hoor ik in Stek-kringen ook dergelijke opmerkingen. De werkelijkheid is dat niet iedereen zomaar bij alles hoort en zich bij elkaar thuisvoelt. Dat klinkt als een flauwe cliché constatering, maar het is meen ik toch een belangrijke notie van het boek. De lotsverbondenheid is het verhoopte hart van het boek, zo zegt Borgman zelf. Hij veronderstelt dat er een bewustzijn is dat mensen per definitie met elkaar verbonden zijn. Het zou kunnen, maar dat besef is niet zomaar voorhanden. Het kan soms zelfs godslasterlijke onzin zijn als je kijkt naar de genociden van de afgelopen eeuw. Genociden die overigens ook wel weer geduid worden in de leegte van de onmacht in de relatie tussen God en mens. Niet alleen het Fortuynistische mensensoort is opportunistisch en kiest al of niet religieus gemotiveerd wat het meest bij zijn behoeften past. Motieven van mensen om iets te doen of te laten zijn uiterst gecompliceerd en slecht voorspelbaar. Ik bespeur een wat te groot

optimisme bij Borgman aangaande de oplossingen die mensen vinden hoe goed te leven, de grondvraag waarmee hij zijn boek begint.

Kunst van het onmogelijke als mogelijk

Toch moet volgens Borgman de kunst van de politiek gezien worden als de kunst van het onmogelijke als mogelijk. Inderdaad grote dramatiek kan voor velen de aanleiding zijn om zich oprecht barmhartig te gedragen, maar meestal is dat incidenteel. De meeste (a)politieke mensen veronderstellen dat de balans van 'checks and balances' de politieke beslissingen wel in evenwicht doet zijn. Want op die kunst van het onmogelijke is geen beleid te maken. Je kunt er overigens wel je inspiratie aan ontlenuen en er bij wijze van spreken mooi over preken. De meeste onrechtvaardigheid in een bureaucratische wordende samenleving zit hem echter in de uitvoeringsproblematiek van de vele regelingen ook die voor armoedebestrijding, onderwijs, milieu enzovoort. Dat los je niet op door een te romantische opvatting van een andere politiek. Bestuurskunde is een echt vak aan de universiteit en ook de kunst van het schijnbaar onbestuurbare, want waar we nuchter gezien behoefte aan hebben is simpelweg een betere bestuurstechniek om de groeiende massa mensen in hun behoeften te voorzien. De vraag is zelfs of we nog zitten te wachten op wat ik maar noem 'religieus heldendom' op dat punt. Solidair zijn is een mooi uitgangspunt, maar hoe precies? Dat vergt precisering en analyse van de microsituatie op wijk, buurt en kerkniveau. De praktijk is een voortdurend wisselend perspectief in uit te voeren programma's en projecten zonder een te expliciet gezamenlijke visie, behalve de niet zo slechte burgerlijke algemeenheden. Je kunt niet veel anders dan het daar mee doen, wil je iets gezamenlijks op gang brengen in een multiculturele en multireligieuze samenleving zoals in Den Haag. Licht viert elke godsdienst, gemeenschapszin probeert iedereen na te streven en vieren van belangrijke levensmomenten doet ook iedereen. Natuurlijk koesteren we een fraai geformuleerde missie waarin we geloven, maar dat doen we dikwijls slechts voor de subsidiegevers.

Voldoende oog voor irrationaliteit?

Stek realiseert zich heel goed dat zeer velen in wijk en buurt niet bereikt worden. De gefortu-

neerden in het Benoordenhout kennen New York beter dan Transvaal en de Schilderswijk of Spoorwijk-Laak. Ze zijn er zelfs gewoon nog nooit geweest. Dat is niet erg, want omgekeerd hoef je niet in New York geweest te zijn om te weten hoe je goed moet leven. Maar er is ook altijd nog de veenbrand van angst, onbegrip, versnipperde jaloersigheid, ongeletterdheid en dommigheid van flinke delen van de bevolking die, als ze al gaan stemmen, hun heil zoeken bij Geert Wilders en Rita Verdonk. Dergelijke gevoelens liggen altijd op de loer als hyena's om toe te slaan. Uitbarstingen van irrationele religie, in de termen van Borgman. Overigens heeft het platteland daar de laatste tijd meer last van dan de grote stad. In de stad moet je of je wil of niet meer met elkaar op straat en in het openbaar vervoer staan dan elders. Het zijn minder beelden in je hoofd: de multiculturaliteit is dagelijkse werkelijkheid.

Het zou boeiend zijn, zijn geest los te laten op de micropraktijk van buurt en kerk, de hectiek van een inloopcentrum en de magie van de vele subgodsdiensten

De micropraktijk van de buurt

In het voorlaatste hoofdstuk van het boek neemt Borgman de erosie van de hiërarchie van de rooms-katholieke kerk onder de loep. Genuanceerd en behoedzaam. Waar Stek in Den Haag echter mee te maken heeft is de schaarste aan oecumenische ontwikkelingen. Diaconaal gezien gebeurt er aan rooms-katholieke zijde slechts een fractie van wat er gebeurt aan protestantse zijde.

Een dergelijk verschil is niet weg te poetsen met een optimistische theologie. Niet de relativisering van het kerkelijk gezag, eerder het centralisme in het bisdom Rotterdam is dodelijk, zeker waar dit gepaard gaat met de sanering van gebouwen en parochies. Misschien gaat centralisme in deze fase wel gelijk op met verval. Mijn persoonlijke inschatting is dat het ogenschijnlijke

veelstromenland van het protestantisme interessanter is en mogelijk beter in staat om iets te bieden in een globaliserende veelkleurenstad. Veel te weinig zijn die twee

godsdienstige christelijke systemen en structuren vergelijkend onderzocht op kansrijkheid in de moderne stad, bijvoorbeeld voor de positie van de migrantenkerken.

In mijn visie is de positie van Borgman slechts het begin van wat nodig is in theologische zin. Hij blijft in mijn ogen te katholiek in beide betekenissen van het woord. Het zou boeiend zijn, zijn geest los te laten op de micropraktijk

van buurt en kerk, de hectiek van een inloopcentrum en de magie van de vele subgodsdiensten, evangelicale groepen en het schier oneindige veelstromenland van de Haagse Islam en het Hindoeïsme. Borgman wil een open identiteit, graag, doe maar mee.

Henk Baars is afdelingsmanager Stek voor Stad en Kerk

IMPRESSIE

Impressies uit een oecumenische leeskring in Amsterdam Oost

Julia van Rijn

In oktober 2007 startte een groep van achttien mensen uit de protestantse Muiderkerk en de katholieke Anna-Bonifatius- Gerardusparochie in Amsterdam Oost met het lezen van Erik Borgmans boek *Metamorfosen*. Een afgerond oordeel is nog moeilijk te geven. We zijn nog maar net aan dit avontuur begonnen en we zijn er nog niet achter waar het ons zal brengen. In dit artikel vindt u verzamelde impressies en opmerkingen uit de eerste drie bijeenkomsten.

Om te beginnen een kritische opmerking over de stijl van het boek. Bij de lange, soms onleesbare zinnen verzuchten wij: 'Echt een leerling van Schillebeeckx, die Borgman'. De tekst vraagt nogal wat exegese. Wat meer redactie was op zijn plaats geweest.

Ook betrappen we Borgman op slordigheden. Bijvoorbeeld op pagina 109 wordt Maria van Magdala genoemd als de vrouw die Jezus voor zijn dood zalfde en aan wie hij na zijn opstanding als eerste verscheen. De vrouw uit Bethanië, die Jezus volgens Matteüs 26 zalfde, blijft naamloos. In Johannes 11 wordt naar Maria, de zus van Lazarus uit Bethanië, verwezen als degene die Jezus zalfde. Maria van Magdala was echt een andere vrouw, hoezeer zij als 'apostola apostolorum' ook onze identificatie verdient.

Ondanks deze kritische noot inspireert Borgman ons. Zijn verwijzingen naar (vak) literatuur, rapporten en encyclieken zijn verrijkend. De wijze waarop hij moderne romans gebruikt om zijn analyses en betoog te illustreren, spreekt ons zeer aan.

De eerste hoofdstukken van het boek bevatten meteen al mooie gespreksstof. Spannend om de grondvraag van het boek 'hoe moet ik leven' te duiden als een religieuze vraag, waarin het verlangen naar en de hoop op Gods nabijheid zich aandient. Het gaat namelijk ook over deze, onze werkelijkheid waaruit de religie 'ontspringt'.

Sacrament of interpretatie

De rode draad die door het boek gewoven is, geeft Borgmans overtuiging aan, "dat niet kerk, geloof of theologie God in de geschiedenis van de wereld en de mensheid inbrengen, maar dat theologie, geloof en kerk het antwoord zijn op Gods sporen in schepping en geschiedenis" (48). Dat is mooi. Het roept herkenning op. Het betekent volgens Borgman dat het christelijk geloof en de christelijke theologie het mogelijk maken schepping en geschiedenis te zien als wat ze in werkelijkheid zijn. Religie, de christelijke traditie, het katholieke geloof maken iets 'essentieels' duidelijk. Wat dan? Het verlangen dat in de wereld leeft? Kijk, hier beginnen vooral de protestanten toch een beetje te sputteren: is het niet erg tendentius? Is het überhaupt mogelijk schepping en geschiedenis te zien zoals zij werkelijk zijn? Is niet elke visie op de werkelijkheid slechts een interpretatie van die werkelijkheid?

Voor de katholieken is de kerk als sacrament van de wereld een vanzelfsprekend gegeven. Aan protestanten moet dat begrip echt worden uitgelegd. Het brede gebaar van de sacramentaliteitsgedachte spreekt aan. "Kosmos en geschiedenis hebben een sacramentele kwaliteit en verwijzen naar de verborgen aanwezigheid van God..." (22-23).

Natuurlijk is die kerk er voor de wereld en is zij geroepen die wereld in al zijn mogelijkheden aan het licht te brengen. Maar opnieuw, sommigen vinden het pretentius.

Iedereen is religieus!

Borgman gaat uit van vele vooronderstellingen. Hij verkent de actuele situatie als een religieuze situatie. Elk inzicht, elk idee heeft vanuit gelovig perspectief religieuze betekenis, “ook als het zichzelf beschouwt als volstrekt seculier” (19). Kun je dat zomaar zeggen, vroegen we ons af. Vlak voor een van onze bijeenkomsten zagen we een hilarisch gesprek tussen Herman Finckers en Job Cohen, die beide te gast waren bij Pauw en Witteman. Finckers vertelde over zijn nieuwe programma, dat nog religieuzer gekleurd is dan voorgaande programma’s. Hij vertelde wat het rooms-katholieke geloof hem al wat jongs af aan gegeven had aan schoonheid en goedheid. Hij vertelde dat hij op geen enkele andere manier dan religieus naar de werkelijkheid kon kijken. Hij zei dat ieder mens ten diepste religieus is. ‘Ik niet’, zei Cohen. ‘Jawel’, zei Finckers blijmoedig, ‘als u ’s morgens opstaat om iets goeds te doen voor Amsterdam, dan is dat een religieuze daad. Anders bleef u wel liggen’.

We vonden het illustratief voor Borgmans boek. Een deelnemer vroeg zich af of je religie wel zo aan de werkelijkheid kunt opleggen.

Hoop

Metamorfosen is een optimistisch boek. Het gaat uit van Gods verborgen aanwezigheid, van orde die in de chaos verborgen is, maar uitstaat naar openbaring, van het heilige dat zich in de werkelijkheid bevindt. ‘Maar’, zo vroeg een deelnemer zich af, ‘hoe komen we er toe in de werkelijkheid het heilige te zien? Hoe kunnen we die sporen van God, die verborgen orde ontdekken en duiden?’ Voor sommigen is dat toch wel een worsteling. De chaos en de pijn is groter dan we zouden willen. Heel generaliserend gesteld, denk ik dat de protestanten zich iets moeilijker dan katholieken overgeven aan Borgmans vooronderstellingen en brede gebaren, terwijl sommigen het best graag zouden willen ... We ervaren het als groep als enorm verrijkend deze thema’s in oecumenisch verband te bespreken. We kijken elkaar echt diep in de ogen.

Borgman weet natuurlijk ook van de pijn. We zijn vreemdelingen op aarde. De schrijver van de Hebrëenbrief geeft aan dat onvervuld verlangen naar het beloofde land gelovigen tot vreemdelingen op aarde maakt. Het geloof vervreemdt de mens van de wereld. Borgman, in navolging van Schillebeeckx, draait het om. Het is de pijnlijke werkelijkheid zelf, die een mens tot vreemdeling maakt en hem doet verlangen naar religieuze vormen. Ook dat is waar. Deze gedachte werkt hij verder uit in hoofdstuk 5, maar dan onder het thema ‘verweesdheid’. Verweesdheid is het gevolg van het onvermogen pijn te vermijden en definitief geluk te vinden. De samenleving blijkt niet maakbaar te zijn, en ‘de politiek’ wordt de schuld in de schoenen geschoven. Pim Fortuyn bracht het verlangen naar transcendent, ‘messiaans’ leiderschap aan het licht. Hij suggereerde dat geluk geen wijkende horizon hoeft te zijn. Tegenover dit cynisch messianisme stelt Borgman het religieus anti-messianisme van de Bijbel. Gods transcendentie kenmerkt zich niet door verhevenheid boven, maar verbondenheid met het gebroken, niet maakbare bestaan. Verweesdheid kan alleen worden weggenomen door een leven in gemeenschap. Het zijn deze gedachten over wat hij verderop in het boek Gods kenotische nabijheid noemt, die dit boek zo inspirerend en de moeite waard maken. Hier raken we het hart

van het christelijk geloof. Hier denken we graag in mee.

Verbinding

Tot slot, in Amsterdam woedt het debat over de mogelijkheden en onmogelijkheden van de multiculturele en multireligieuze samenleving. Borgman schrijft: “Katholiek is het bewaren van het religieuze bewustzijn dat mensen met elkaar verbonden zijn vóór hun scheiding door

opvattingen en meningen, door cultuur en etniciteit, en – inderdaad – ook door religie” (16). Zo’n zin zou ieder mens toch boven zijn bed moeten hangen. Alleen in het gesprek, debat, zelfs conflict, dat in het teken staat van deze keuze voor gemeenschap en verbondenheid, is toekomst mogelijk. We nemen het ons ter harte.

Julia van Rijn is predikant in Amsterdam